

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 29

LITERATURE AND LANGUAGE
IN THE SOCIETY OF
SERBIAN LETTERS

Accepted at the IV meeting of the Department of Language and Literature
of 25th April, 2017, on the basis of reviews presented by *Nada Milošević-Djordjević*
and *Milorad Radovanović*, full members of Academy

E d i t o r

Corresponding member
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 29

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности од 25. IV 2017. године,
на основу реферата академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и академика *Милорага Радовановића*

У р е д н и к
дописни члан
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор
Младенка Савичић

Коректор
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 400 примерака

Штампа
Планета принт

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч: О словесности</i>	9
Злата Бојовић, <i>Књижевности у Друштву српске словесности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Literature in the Society of Serbian Letters</i>	29
Александар М. Милановић, <i>Вук Караџић у Друштву српске словесности</i>	31
Aleksandar M. Milanović, <i>Vuk Karadžić and the Society of Serbian Letters</i>	45
Рајна Драгићевић, <i>Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли</i>	47
Rajna Dragičević, <i>The role of the Society of Serbian Letters in the development of Serbian lexicology and lexicography</i>	59
Исидора Бјелаковић, <i>Друштво српске словесности и проблем израде терминологије</i>	61
Isidora Bjelaković, <i>The Society of Serbian Letters and the problem of creating terminology</i>	76
Виктор Савић, <i>Даничићев рад на историји језика у Друштву српске словесности (1857–1861)</i>	77
Viktor Savić, <i>The work of Daničić on the history of language in the Society of Serbian Letters</i>	93
Ана Мацановић, <i>Графијска и ортографска проблематика у Друштву српске словесности</i>	95
Ana Macanović, <i>Alphabet and orthography-related problems in the Serbian Society of Letters</i>	108
Исидора Поповић, <i>Друштво српске словесности и Матица српска</i>	111
Isidora Popović, <i>The Society of Serbian Letters and Matica srpska</i>	122
Љилјана Јухас-Георгиевска, <i>Ђура Даничић и стари српска књижевности</i>	125
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Đura Daničić and Old Serbian literature</i>	143

Душан Иванић, <i>Ка методологији хуманистичких наука у Друшћу српске словесности</i>	147
Dušan Ivanić, <i>Towards the methodology of human sciences in the Society of Serbian Letters</i>	152
Мирјана Д. Стефановић, <i>Константин Бранковић као саоснивач Друшћва српске словесности</i>	153
Mirjana D. Stefanović, <i>Konstantin Branković als Mitbegründer der Gesellschaft der serbischen Schriftlichkeit</i>	162
Станиша Војиновић, <i>Сима Милутиновић Сарајлија у Друшћу српске словесности</i>	163
Staniša Vojinović, <i>Sima Milutinović Sarajlija and the Society of Serbian Letters</i>	173
Зорица Несторовић, <i>Друшћво српске словесности и развој дисциплина српске науке о књижевности</i>	175
Zorica Nestorović, <i>Society of Serbian Letters and the development of disciplines in Serbian literary science</i>	183
Бранко Р. Златковић, <i>Фолклорни жанрови у казивачко-мемоарској литератури о Првом српском устанку у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	185
Branko R. Zlatković, <i>Folklore genres in narrative-memoir literature about the first serbian uprising in the Glasnik of Society of Serbian Letters</i>	195
Војислав П. Јелић, <i>Класична традиција у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	197
Vojislav P. Jelić, <i>Classical tradition in the Glasnik of the Society of Serbian Letters</i>	202
Жарко Војновић, <i>Друшћво српске словесности и „књига за народ”</i>	205
Žarko Vojnović, <i>Die Gesellschaft der serbischen Gelehrsamkeit und das Buch für die Menschen</i>	218

ДРУШТВО СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ И „КЊИГА ЗА НАРОД“

ЖАРКО ВОЈНОВИЋ

С а ж е т а к. – Друштво српске словесности, основано као научна институција, у почецима свог издавачког рада није се руководило научним мерилима. Под утицајем национално-просветитељских идеја, оно се определило да прва издања буду популарног карактера, намењена ширим народним масама. У науци се за такву врсту литературе одомаћио израз „књига за народ”. Рад се бави анализом идеја које стоје у корену издавачког рада Друштва, начином и критеријумима одабирања материјала, издавачком техником, као и уопште издавачком политиком Друштва. Разматрају се постигнуте резултати, говори се о појединим члановима Друштва као значајним за тај период његовог постојања, а извршена је и библиографска атрибуција појединих дела.

Ако бисмо први члан овог наслова заменили данас уобичајеним термином „академија”, основна теза од које полази овај рад била би вероватно видљивија. Та теза је, у ствари, антитеза: појам академије и књижевнотеоријски појам „књига за народ” као да су у нескладу. Академија наука као врхунска – и врховна – научна институција једне нације, чини се, стоји у колизији с појмом са којим га овде везујемо. С једне стране у овој конструкцији јесте малобројна елита нације, именованом и презименом, а с друге безбројна маса тешко утврдивог идентитета – народ. Ова квантитативна разлика подразумева и квалитативну дистанцу; дакле – има ли уопште међу ова два пола икакве везе? Ипак, биће да нас управо ово питање квантитета и квалитета неочекивано изводи ван оквира ове – може бити лажне – дилеме.

Српску националну револуцију извели су неписмени. Као и увек, постреволуционарни рад могли су извести само писмени, изобразени. Та идеја лежи у темељу Друштва српске словесности. Сваки национални препород тог доба подразумевао је квантитативно-квалитативно напредовање, а једно од средстава неизоставно је била књига. У нашој

науци о другом члану овог наслова већ је доста говорено.¹ Императивна национална мобилизација просветитељског типа и инспирације, и програм етичког облагорођења, требало је да се остваре преко масовно доступне, јефтине и једноставне књиге на српском језику, *књиге за народ*, намењене стварању масовне читалачке јавности, која би потом својим нарастајућим потребама аутоматски изазивала даљи раст књижне производње, и тако у круг; све то да би се што брже Срби укључили у круг просвећених народа, како се тада најозбиљније говорило. Преображај је требало да почне из једне тачке, а узор је нађен у искуствима народа са мање историјског културног дисконтинуитета.

Друштво српске словесности је, као што се зна, основано са такорећи филолошком намером, о чему сведочи први члан његовог Устава (Устав 1842: 185). Оновремена опседнутост језичким питањима, тј. поверењем у моћ и капацитет језика као основног идентификацијског националног средства и апарата националног напретка, условила је да се ДСС пре свега окрене обделавању тог, по ондашњем превладавајућем мишљењу, „невозделаног поља” (*ibidem.*, 186, чл. 13). Дефинисати народност није се могло друкчије до дефинисањем домета и граница његовог језика, веровало се да је он основно везивно средство свих народних „членова” па и значајан фактор националне политике (и, као што видимо, поверење у ту моћ ни до данас не јењава: свака нација која је пропустила 19. век, данас стиче идентитет најпре дефинисањем имена свог језика као диференцијалног елемента у односу на друге). Стога бисмо свакако очекивали да би Друштво у својој издавачкој политици – а издавање књига је оружје сваке националне битке 19. века – морало пратити пре свега филолошки императив. Иако је у плану отпочетка свакако било израђивање термилошких речника, можда ће нас изненадити чињеница да први део научне делатности ДСС има поприлично „ненаучно” обележје управо у сегменту издаваштва.

Наравно, то је последица, с једне стране, просветитељског надахнућа којим одишу почеци наше Академије (оно увек за циљ има масу којој се обраћа), а с друге стране њеног недовољног научног капацитета: другим речима, није било довољно способности ни снага да би се одмах могло, *ex nihilo*, почети са издавањем чисто научних дела. Питање је, уосталом, у коликој је мери то тада и било потребно. Попут сваког живог људског бића, и Академија је, као новоотеловљено биће нације, морала проживети свој пубертетски период. Он је управо обележен издавањем „књиге за народ”. Јеванђелски речено, прво се морала јести мекша храна: то се односило како на народ, тако и на његову елиту окупљену у ДСС.

¹ Том темом се бавио и научни скуп, чији су текстови објављени у зборнику *Књига за народ* (Панчево, 1998).

У првој години свог рада, која је трајала због политичког преврата свега два и по месеца, прекидаткој да се било шта како треба утемељи, Друштво природно и није могло дефинисати какве би се књиге могле и на који начин, уз које критеријуме, издавати; Устав је издаваштво поменуо само у његовом техничком виду (*ibidem.*, чл. 14).² Изгледа да ни двогодишњи прекид (од августа 1842. до августа 1844) није помогао да се издавачка идеја кристализује. Ако је логично било очекивати да ће прва издања бити филолошке тематике или барем таквог надахнућа, није било вероватно и да ће се то брзо десити. Припрема макар каквог речника захтева вишегодишњи минуциозни рад, а нарочито оних који би послужили као темељ будућег културног, државног и техничког напретка народа, чему се заиста и стремило. Такође, упркос надању, ни питање ортографије није се могло решити тако брзо, па ни издавање званичног српског правописа није било у изгледу. Стога ће се одлука да се крене са једноставнијим формама, невеликим по обиму, скромним по захтевности, не обавезно оригиналнима, учинити очекиваном, иако у званичним документима Друштва не наилазимо, у ствари, ни на какав словесан план. Биће да су се његови чланови ван састанака договарали о могућим потезима, који су потом као предлог изношени на састанцима који, уосталом, као и да нису имали унапред дат дневни ред. Очигледно је да и овај први период обновљеног рада Друштва карактерише лутање, типично за сваки почетак.

Због свега тога и први помен организованог рада на књигама није научног карактера. Наиме, дошло се најпре на идеју да ДСС узме улогу извесног надзорног просветног органа тако што ће се на састанцима разматрати квалитет појединих школских уџбеника, писаних од стране његових чланова или не; оно је, по сили интелектуалног капацитета концентрисаном у њему, сматрало да има дужност, можда и право, да прегледа и одобрава школске књиге, што се слагало и с његовом „благородном целију“. У овој фази развоја Друштва његове се стручне ингеренције преплићу са уобичајеним задатком Министарства просвете: чини се да је један од основних разлога за то чињеница да је по Уставу његов председатељ био актуелни попечитељ просвештенија, у том тренутку Паун Јанковић, који је управо и предложио да уџбеници пролазе проверу Друштва (Записници 1842–1863 (а): 78)³. Први уџбеници у настајању који су се појавили на дневном реду били су Стеријини *Латински буквар* за гимназије (*idem.*)⁴ и *Латинска грамаџика* (*idem.*)⁵. Иако школске књиге не спадају у књигу за народ у ужем смислу, оне то

² Тако ће бити и у следећем Уставу, састављеном 1845.

³ Т. 22, (9. 10. 1844).

⁴ Т. 23.

⁵ Т. 24 (19. 10. 1844).

у датом тренутку суштински свакако јесу, јер су окренуте онима који тек почињу усвајати основна обавештења о наукама којима ће се тек једног дана можда позабавити, чиме се заиста и испуњава образовно-васпитачки циљ ове врсте литературе, који се у овом периоду рада ДСС поклапа и са његовом идејом о сопственом призивању, а то је, како сведочи први члан његовог Устава, „распрострањавање наука на српском језику”.

Овде се свакако морала прво разрадити и процедура: одређено је да се уџбеници читају на састанцима, да се о њима расправља јавно и да се јавно предлажу побољшања текстова, наравно, у правцу тражења погодног српског израза – била је то уједно и прилика за стварање одговарајуће српске терминологије, у складу са основном почетном идејном оријентацијом, од које се никако и није могло одступити. Тако се управо чинило у случају две поменуте Стеријине књиге: *Буквар* је прочитан одједном, а *Грамаџика* у неколико наврата, уз усмено одобравање чланова-слушалаца који су давали језичке примедбе, чиме би се постигла двострука корист: ваљан уџбеник и ваљана српска терминологија. Потом би таква школска књига била „повраћена ... на даље Попечитељства просвештенија употребљеније” (*ibidem.*: 87).⁶ Тако је учињено и са Стеријином *Реториком* писаном за гимназију (*ibidem.*: 91).⁷ Управо је поводом издавања школских књига до изражаја дошло основно, језикословно попеченије Друштва: рукописни уџбеник географије, који је на разматрање поднео Милован Спасић, враћен је аутору на дораду баш због недовољно брижљивог односа према језику (*ibidem.*: 95).⁸ Министарство просвештенија је овај начин рада наставило и следеће године, кад је Друштву достављен *Француско-српски речник* Димитрија Исаиловића, такође предвиђен за школску књигу (*ibidem.*: 113).⁹ Овде долази до значајне промене у технологији рада: вероватно због обима ове књиге (1484 ступца) она није одређена за јавно читање, него је формирана комисија која ће је прегледати и дати мишљење о њој. Међутим, из неког разлога, на седницама Друштва ова се тема више није помињала.¹⁰

После овога Друштво српске словесности више неће бити сервис Попечитељства просвештенија и неће се више старати о школској књизи. У званичним актима Друштва не види се никаква формална одлука о томе. У сваком случају, у наредне три године неће се на састанцима више разговарати о уџбеницима. Да је Друштво ипак донело некакво начелно решење о томе, види се из једног случаја с почетка 1848. године: наиме, рукопис Петра Радовановића *Ојшџа знања сваком Србину*

⁶ Т. 35 (9. 11. 1844).

⁷ Т. 40 (1. 12. 1844).

⁸ Т. 46 (22. 12. 1844).

⁹ Т. 65 (26. 3. 1845).

¹⁰ *Француско-српски речник* појавио се 1846. године, што вероватно треба да значи да је комисија дала одобрење.

нужна, достављен Друштву, оцењен је као књига за школску употребу, па је преусмерен на Попечитељство, „будући да старање о школама и школским књигама припадаје” управо њему (*ibidem.*: 244).¹¹ Не треба сумњати да је Друштво овим желело да, између осталог, скине са себе непотребан терет у време кад се убрзано ради на називословном речнику и започиње издавање *Гласника*. Међутим, важнија ће од тога бити чињеница да оно стиче све јаснију самосвест, препуштајући Министарству да се бави српском омладином, док би се оно институционално бавило науком. Ипак, пошто је требало много времена да прође док се не утврде тачне надлежности, и пошто су и сами чланови Друштва бивали писци уџбеника, дешаваће се да оно даје препоруке за школску методичку употребу, као што је ускоро Балугџићева *Грамајшика*, у њеном издању, препоручена учитељима (*ibidem.*: 373).¹²

Изгледа да ће ова одлука бити и повод да се јасније дефинишу основи издавачке политике. Као што је напред речено, и као што смо видели, она неће моћи бити у складу са формалним призивањем академије као научне институције. Изгледа да је заснивање *Гласника* био тренутни максимум могућности Друштва на том пољу (узгред речено, и он је морао проћи сличан развој), а књигоиздаваштво, као комплементарна делатност, мораће још неко време остати на nižем нивоу, са данашње тачке гледишта. Неизречено схватаће да циљ Друштва не може бити бављење уџбеницима поклопиће се логично са потребом да оно своју прокламовану делатност искаже каквим другим видом књига. Чини се да је у том историјском тренутку, у тој фази развоја, на том нивоу интелектуалних снага, то могла бити само „књига за народ”.

Први обриси издавачке политике појавиће се на седници 26. фебруара 1845. До изражаја је очигледно дошло схватање да се не може чекати да се когод добровољно јави, него да се или морају задати теме и наћи извршиоци, или да чланови расположени за писање сами изаберу теме које ће одсликавати намере Друштва и потребе народа, односно:

„шта ће који од његови редовни членова по свом произвољенију и избору у посао узети, да за себе, изван заседанија, изради, и потом Друштву, даљег ради прописног и цели сходног поступка његовог поднесе. И у следству тог договора оно је

1/ Примило обећање од господе професора Ј. Шафарика и К. Бранковића да ће на српски израдити терминологическе речи од они наука, које они у Лицеуму предају, дакле физическе и филозофическе

2/ Редов. член, г. В. Лазић узео ја на себе испословати трактат о употребљавању писмена њ, ы и х у српском језику

3/ Ред. член г. А. Николић подватио се сачинити делце **за народ** о узбуђењу и развијању народности или родо и отечествољубија

¹¹ Т. 18 (9. 2. 1848).

¹² Т. 88 (8. 12. 1850).

4/ Г. проф. и член. ред. Серг. Николић обећао је сачинити част историје о првом појаву српског народа у свету и у државном животу

5/ Г. Пр. и ред. член. Ис. Стојановић примио се тога да напише биографије одлични и славни Србаља новији времена, а

6/ Г. архим. и член. ред. Гавр. Поповић дао је своје уверење да ће списати **за народ** кратку моралну науку по духу христијанства и цркве наше” (*ibidem.*: 108–109).¹³

О овом плану треба најпре рећи следеће: јасно је да су дела под 1 и 2 била најподеснија за *Гласник*, док би сва остала свој најпогоднији вид могли имати само у форми књиге, пошто су тематски – углавном националног карактера – очигледно намењена „најширој публици”, која је тад била још увек изузетно уска, јер је тек требало да се описмени. Оно на шта овде треба скренути највећу пажњу јесте синтагма „за народ”, чија појава овде као поручена долази да поткрепи наслов овог рада: Друштво српске словесности овим декларативно у свој издавачки план укључује „књигу за народ”, чиме просветитељска компонента његовог деловања излази у први план. Као што ће се видети, објављивање књига ове врсте биће основна издавачка делатност Друштва целих шест година, све до краја 1850, иако ће и то бити, мора се унапред рећи, сиромашно и нередовно.

Овде ће одмах доћи до изражаја и пословична српска слабост, тј. велики раскорак између лепих идеја, великих речи и обећања с једне стране, и њихових остварења с друге. Иако се нису тражила научна већ популарна дела, *књиге за народ*, Атанасије и Сергије Николићи као ни Исидор Стојановић неће написати ништа; барем о томе не налазимо никаква трага у публикацијама Друштва нити у савременим изворима. Ништа није вредело ни то што се радило за тај једини општеприхваћени кумир тог доба, ради кога су се чланови Друштва заветовали да ће у њему радити бесплатежно, на општу ползу. Једино ће архимандрит Гаврило Поповић одговорити задатку који је на себе добровољно преузео. И уопште, цео тај период издавачке делатности Друштва биће обележен марљивим радом будућег шабачког епископа.

Његово дело под насловом *Разговори за образовање срца и душе* (чији наслов неодољиво подсећа на немачке васпитно-популарне побожно-моралне „ерцелунге” тог доба) довршено је и предато Друштву на седници 11. јуна 1845 (*ibidem.*: 126),¹⁴ а читање је завршено у току три седнице, коначно 6. јула. Чланови су имали примедбе на поједине изразе и понегде на стил, што је аутор у целости усвојио, те је књига као одговарајућа прихваћена за објављивање (*ibidem.*: 127),¹⁵ јер је „речено

¹³ Т. 57 (26. 2. 1845). Подвлачење – Ж. В.

¹⁴ Т. 90.

¹⁵ Т. 94. Наравно, одмах се појавио и верни пратилац свих књижних делатности, а то је недостак новца. Финансирање Друштва још није било дефинитивно

делце ... цели сходно за нравствено поученије народа” (*ibidem.*: 133).¹⁶ Ова формулација јасно открива просветитељску инспирацију којом се Друштво руководило у самим почетима своје издавачке делатности: она се могла испунити искључиво објављивањем овакве литературе. Биће потребно још доста времена да Друштво развије своју научну самосвест и изврши начелну диференцијацију у оквиру свог рада. „Распрострањење словесности” као циљ Друштва, како је то концизно и тачно изражено, на овом стадијуму развоја подразумеваће „списивање и раздавање популарни и поучителни књига и повремене листова” (*ibidem.*: 297).¹⁷

Сада је, међутим, требало, баш поводом потребе штампања ове књиге, одредити и формалне аспекте издавачког посла, а то су тираж, права аутора, начин продаје, цена итд. И те одлуке морале су бити начелног карактера, јер књига за народ мора, осим унутрашњих услова који се тичу подесног садржаја и форме, испуњавати и одређене спољашње услове. Наиме, ради ефикасног ширења у народ, њен тираж мора бити знатно већи од тиража озбиљних научних дела, која природно занимају мали број читалаца; нумеричка статистика популарних књига мора се исказивати вишеструко већим цифрама, како би се испунила идеја масовности. Пошто је зато мали тираж бесмислен, одлучено је да се *Разговори* печатају у 6000 егземплара, а будући да су чланови Друштва све принципијелно обављали бесплатно, одлучено је да се Гаврилу Поповићу на име награде додели 100 примерака књиге. Цена у том тренутку још није одређена (*idem.*), и тек много касније долазимо до обавештења да се продавала по свега 20 пара (*ibidem.*: 240),¹⁸ што је било врло јефтино, чак и у односу на остала издања ДСС. Књига је изашла у јавност пре последњег главног заседања те године (*ibidem.*: 144).¹⁹ Због нечега на њој не стоји да је издање Друштва.

Иако је на овај начин желело „велики утицај на дух народни имати” (*ibidem.*: 165),²⁰ Друштво је са пројектом књиге за народ застало већ у самом почетку. Премда састављање ове врсте књиге не захтева превелик напор, његови чланови се, са похвалним изузетком Гаврила Поповића, готово никако нису одлучивали да се прихвате тог посла, тако да овај период издавачке делатности Друштва можемо обележити

решено, што је у овом тренутку постало знатан проблем: требало је почети са издавањем *Гласника* и књига, а није се имало откуд. Друштво је већ раније тражило новчану потпору од државе, а сад су се молбе морале поновити (*ibidem.*: 120–121, т. 77, 78 (20. 5. 1845)). На срећу, решено је да се за следећу годину Друштву уплати 240 талира, чиме је добар део ових проблема био решен (*ibidem.*: 131, т. 102, (19. 8. 1845)).

¹⁶ Т. 106 (19. 8. 1845).

¹⁷ Т. 19 (14. 4. 1849).

¹⁸ Т. 3 (9. 2. 1848).

¹⁹ Т. 136 (23. 12. 1845).

²⁰ Т. 16 (14. 3. 1846).

искључиво именом тог архимандрита, који га је како-тако својим снагама и марљивошћу одржавао у животу. И следећи рукопис овог типа поднет на разматрање биће његов, овај пут не оригиналан већ превод са руског, под називом *Забаве за децу*, састављен од три приповецице (*ibidem.*: 174).²¹ Овде ће Друштво прећи са колективног оцењивања књиге на комисијско, што ће се као стандардна пракса задржати и касније. Одређено је да књигу прегледају Исидор Стојановић, Сергије Николић и Константин Бранковић, што су они убрзо и учинили, дајући позитивно мишљење о њој као згодној „за нравствено изображење и облагорођење деце” (*ibidem.*: 176).²² Ова типична формулација је лајтмотив књижевног рада Друштва у доба превладавања идеје о педагошком подухвату усмереном пре свега на школарце, као завештања српској будућности. И ова је књига штампана у 6000 примерака, како би се испунила „поглавита намера науку и изображеност по народу сваким могућим начином распростирати” (*ibidem.*: 185).²³ Свакако, оваква средства којим се служило Друштво српске словесности у својим почецима никако се не слажу са данашњим поимањем науке, но тада је тај појам својим значењем био ближи појму образовања, које је, за разлику од садашњих схватања, обавезно укључивао у себе и духовно-етичку компоненту, због чега су и оваква наивна поучителна делца налазила своју оправдану улогу у одрастању нације, са којом је заједно одрастала и њена Академија. Није необично што се управо тад у Друштву јавила идеја да би се та књижица могла даривати „сиромашним, но у наукама одликујућим се ученицима” (*idem.*).²⁴

Гаврило Поповић није посустајао, и пре но што су *Забаве за децу* и биле прихваћене за објављивање, свега месец дана пошто их је предао на разматрање, он је донео нов превод, овај пут популарног немачког моралистичког писца Хајнриха Чокеа. У питању су била три засебна текста мањег обима из његовог дела *Stunden der Andacht*, поверена на преглед Герасиму Стојковићу, Павлу А. Поповићу и Сергију Николићу (*ibidem.*: 176).²⁵ Њима је требало много више времена да дају оцену о тексту но што је Поповићу требало да га преведе. Њихова сугестија је била да се он прошири још понеким преводом из те Чокеове књиге, а

²¹ Т. 33 (4. 9. 1846).

²² Т. 39 (11. 11. 1846).

²³ Т. 53 (29. 12. 1846). И од ње је Гаврило Поповић добио „у име признателности” 100 примерака.

²⁴ Касније је ушло у обичај да Друштво ове књиге продаје Министарству просвете, које их је редовно поклањало ученицима. В. нпр. тач. 27 (8. 3. 1848). Директна продаја ове књиге није ишла никако, па је на крају са гроша цена спуштена на 20 пара, и по тој ју је цени откупљивало Министарство за поклоне деци: (*ibidem.*: 346, т. 45, 3. 5. 1850).

²⁵ Т. 38 (7. 10. 1846).

можда и да се ово „млоговажно дело“ цело преведе (*ibidem.*:202),²⁶ са чиме се овај, како доста касније сазнајемо, сложио (*ibidem.*: 231)²⁷ и пружио нова четири преведена текста (*ibidem.*: 243).²⁸ После неколико дана стигао је повољан извештај Петра Радовановића, па су *Часови бла-гоговенија* предати у штампу (*ibidem.*: 245).²⁹ Касније је Поповић додао још два краћа превода, и тиме је књига била коначно формирана.

И тако је Друштво, искључиво напорима Гаврила Поповића, за четири године успело да изда свега три популарне књиге, и то мањег обима. Не треба трошити речи како би се схватило да се не ради ни о каквом нарочитом успеху, без обзира што су у питању сами почети рада институције која још увек не успева да установи свој прави профил, са недовољним интелектуалним снагама. Ситуацију донекле у бољем светлу показује чињеница да Друштво ове 1848. године успева да објави прву публикацију која треба да одслика превасходно његов филолошки интерес, Петра Нинковића *Српску грамајику*, око које је било доста расправе и посла, као и да објави свој први историјски извор, Карађорђево *Деловодни протокол*.

Ипак, ово је раздобље важно за рад Друштва јер у њему примећујемо на разлозима утемељене покушаје тачнијег одређења издавачких принципа. Као што је већ речено, језички интерес као основни мотив постојања Друштва неминовно се одражавао на књиге: рецензенти су се у својим извештајима о прегледаним рукописима бавили на првом месту језиком, и то његовим лексичким и синтаксичким аспектом, па потом и стилем, што је био први филтер. Из тог је разлога одбијено једно философско дело Томе Миланковића (*ibidem.*: 221),³⁰ затим превод *Анахарсиса* Софронија Ивачковића (*ibidem.*: 222),³¹ богословски рукопис крупског архимандрита Атанасија Чурлића (*ibidem.*: 275),³² као и *Славенска грамајика* горњокарловачког епископа Евгенија Јовановића (*ibidem.*: 295).³³

У исто време се поставило и питање односа према књижевности, било усменој било уметничкој, које се, како се може наслутити, посматрало у контексту начела полезности. Први такав случај који нам илуструје принципијелан приступ Друштва овим проблемима јесте превод *Хиљаду и једне ноћи*, који је доставио Кирило Поповић. Рукопис је

²⁶ Т. 18 (22. 5. 1847).

²⁷ Т. 77 (28. 12. 1847).

²⁸ Т. 14 (9. 2. 1848).

²⁹ Т. 20 (19. 2. 1848).

³⁰ Т. 59 (3. 12. 1847).

³¹ Т. 63 (исти датум).

³² Т. 87 (23. 12. 1848).

³³ Т. 16 (25. 3. 1849). За њу су рецензенти изrekli многе похвале, али је одлучено да се не штампа о трошку Друштва, јер је написана „славенским језиком“.

Друштво одбило „узевши у призреније да дело ово као просто забавно у круг дејствовања овога Друштва не припада” (*ibidem.*: 209).³⁴ Шта је то што недостаје једној од напуларнијих збирки приповедака, по мњењу Друштва? Недостаје педагошки аспект, обавезни услов без кога се тада није могао оправдати интелектуални рад. Зато је и било могуће и очекивано да моралистичко дело без неке интелектуалне или уметничке дубине, попут Чокеових *Часова*, добије апсолутну превагу, јер оно, по речима рецензента Константина Бранковића, „заиста служити може за средство којим се чувство побожности побуђује а са тим уједно и успевање у добродетели олакшава и потпомаже” (*ibidem.*: 250).³⁵ У овом смислу, према схватањима Друштва, *Хиљаду и једна ноћ* није књига за народ. Утилитарно-педагошко начело показало се и у случају заоставштине Вукашина Радишића, из које је Друштво због корисности печатало као посебну књигу само *Ксенофонове знаменитости*, но тек пошто је очишћено од онога што би могло дати повода „развратности нрави” народа (*ibidem.*: 225).³⁶

Издавачка политика Друштва морала се искристалисати и по питању штампања чисто књижевних дела. Као повод је послужио предлог дописног члана Ђорђа Малетића да Друштво објави његово „драматично дело” *Карађорђева ајошеоза*. Његова аргументација је била да ће оно „своје име словесности оправдати” баш тиме што би објављивало „по које у строгом смислу словесно дело”, при чему он на уму има баш уметничку књижевност као практично остварење језичких циљева Друштва, пошто „спевци” сваки језик највише богате и улепшавају. Ту је дошло до озбиљне расправе међу члановима, који су се поделили на две стране, од којих се једна сложила с Малетићем, додајући да је у овом случају по среди и национални интерес, јер је тема дела Карађорђе. Друга група је сматрала да „целу Друштва овог није издавати поетическе саставе, или да оно бар прече у виду мора имати језикословно образовање језика, статистично-географично описивање Србије и њени покрајина, обделавање народне историје и пр.” Принципијелну расправу окончао је казначеј на непринципијелан начин, изјавивши да Друштво ионако нема новаца за штампање тог дела (*ibidem.*: 268–9).³⁷ Иако овом приликом није дошло до дефинитивног разрешења ових супротности, овде треба нарочито подвући аргументацију стране противне издавању уметничке књижевности, јер је ту по први пут јасније дефинисана издавачка политика, и то у складу са прокламованим циљевима Друштва. Да је тај став превладао види се из просте чињенице да ни тад ни касније

³⁴ Т. 23 (2. 10. 1847).

³⁵ Т. 33.

³⁶ Т. 69 (19. 12. 1847).

³⁷ Т. 74 (31. 10. 1848).

нису објављивана дела такве врсте. Ускоро је одбијена још једна драма, но овај пут декларативно из начелних разлога, јер „у целу Друштва не спада издавати драматична дела“ (*ibidem.*: 302).³⁸

Премда овом приликом није поменуто издавање популарних са-става којима се овде бавимо, они се управо подразумевају. О томе нам јасно сведочи чињеница да Друштво баш у време ових диспута решава да се подухвати стварања систематског издавачког програма књиге за народ, тј. за његов перспективни део, децу и омладину. Узор је нађен, наравно, на немачком културном простору: Јован Стејић је предложио да се као згодне за „распрострањење знања код младежи“ преведу књи-жице из едиције *Jugendbibliothek*.

„Уваживши ово предложење, понудили су се да посрбе и обделају го-спода членови: Бранковић Логику и Јестественицу (Физику); др Јанко Шафарик 5 частица Јестествене историје; Исидор Стојановић Историју света; архимандрит Гаврил Поповић Животописанија славни мужева свију народа и Астрономију; архиепископско-митрополијски синђел Сава Јовшић Земљеописаније; а сам предложитељ Г. Стејић примио се Антропологије и Физическе географије“ (*ibidem.*: 251).³⁹

Овакав конкретан издавачки план представљао је знатан помак у раду Друштва. Иако није било, као што смо горе видели, први пут да се покушава створити какав систем, и иако су искуства око прихватања одговорности за такву врсту посла била лоша, чини се да је овај пут било више изгледа за успех, просто зато што се од чланова није тражио стваралачки, већ преводилачки рад, и то на литератури која је очигледно сматрана ауторитетном. Тако добијена дела била би свакако квалитет-нија од оних која би оригинално састављали српски писци: то је просто објективна и много пута потврђена чињеница тог времена.

Први је посао завршио, наравно, Гаврило Поповић, предавши већ у јулу те године свој превод *Живоописанија* (*ibidem.*: 258),⁴⁰ за који су известиоци у рекордно кратком року дали повољан суд; брзина рада рецензента давала је наду да ће ово предузеће испасти боље но ранија. Решено је да се сачека превод и неких других дела, па да се заједно штампају (*ibidem.*: 260).⁴¹ Начин рада Гаврила Поповића карактери-стичан је за српску преводилачко-посрбљивачку идеологију оног доба: оригиналним биографијама додао је и својеручно написане животописе Стефана Немање, Светог Саве, Јована Рајића и Доситеја Обрадовића, како би књига постала српскија, тј. релевантнија за српског читаоца; ваљда у том истом духу, изоставио је биографију Мухамеда, чији след-

³⁸ Т. 32 (27. 8. 1849).

³⁹ Т. 36 (8. 3. 1848).

⁴⁰ Т. 53 (24. 7. 1848).

⁴¹ Т. 57 (31. 7. 1848).

беници у то време, у лику турске посаде, још увек седе у Београду. Настављајући свој предани просветитељски рад на облагорођењу дечјих срца и умова, после само три недеље предао је преведену и *Асирономију* (*ibidem.*: 263).⁴² До краја године стигла је и Стејићева *Анџропологија* (са психологијом) (*ibidem.*: 268)⁴³ као и Милована Спасића превод *Јесїесївено земљеоїисаније* (*ibidem.*: 275).⁴⁴ Следеће је године Константин Бранковић доставио *Лоџику* (*ibidem.*: 303)⁴⁵ и *Физику* (*ibidem.*: 310)⁴⁶, чиме је преводилачки подухват довршен, пошто су сви добили позитивне оцене. Сви ови наслови изашли су до краја 1850. године, штампани понаособ у 2000 примерака (*ibidem.*: 304).⁴⁷

Као што дужност књижевног историчара или историчара књиге подразумева атрибуцију анонимних дела, без обзира да ли су оригинална или не, тако и библиограф сматра да његов посао није довршен ако му превелики број наслова остане анониман. У случају превођења ове немачке едиције поставило се одмах питање тачног утврђивања изворника и ауторства. Познато је да наши преводиоци често не само да нису обелодањивали идентитет изворних аутора, него често чак ни преведена дела нису означавали као таква, лаконски се потписујући као аутори. То, наравно, није чињено из зле намере; просто је свест тог доба била таква да се пажња није обраћала на лик писца него на жељени садржај, као што је и однос према оригиналу могао бити толико слободан да се он прерађивао до непрепознатљивости. Ипак, атрибуције доприносе јаснијем утврђивању веза између српске и стране књиге, чиме се знања о развоју домаће културе веома обogaћују. Тако је за потребе овог рада ваљало и да „Југендбиблиотека” добије јасније контуре, јер се досад сва поменута дела у нашој библиографији воде као анонимна. Нажалост, име едиције је у овом случају навело истраживача на криви траг; ниједна од немачких збирки под овим или сличним именом, старија од 1848. године, кад је у Друштву донесена одлука о превођењу, није садржавала ове наслове. Стога је у потрагу требало кренути другачијим путевима. Није стога јасно како су наши први академици именовали тај изворник: његов прави и пуни наслов гласи *Wissenschaftlicher Hausbedarf für die Jugend oder kleine Handbibliothek derjenigen Kenntnisse, welche jeder gebildete Mensch wissen muß*. Ради се о необичној књижној конструкци-

⁴² Т. 61 (23. 8. 1848).

⁴³ Т. 73 (31. 10. 1848).

⁴⁴ Т. 86 (23. 12. 1848). По првашњем договору, ово је дело требало да преведе Стејић.

⁴⁵ Т. 36 (27. 8. 1849).

⁴⁶ Т. 53 (14. 10. 1849). Као што видимо, нису сви одговорили свом задатку: Шафарик, Исидор Стојановић и Сава Јовшић нису приложили ништа. Зашто – о томе нема обавештења у званичним документима.

⁴⁷ Т. 39 (27. 8. 1848).

ји, која под овим збирним насловом, на скоро хиљаду страна, у једним корицама, крије 21 засебно дело, од којих је шест превело и издало Друштво српске словесности. Прво издање појавило се, непотписано, године 1820. у Нирнбергу, штампано код Фридриха Кампеа. Ново и побољшано издање исти издавач објавио је 1830, али је аутор овај пут наведен: то је извесни Јерер (G. C. Jerrer). Немачки библиографски извори сагласни су да је то један од безбројних псеудонима Јохана Хајнриха Мејнира (Johann Heinrich Meunier), чије је име досад српској научној јавности, колико знам, било непознато. Његов популарно-образовни рад – али зато не мање полихисторски – у својој отаџбини пресађен је у нашу пре скоро 170 година, а сад је коначно и идентификован у пуном библиографском смислу.⁴⁸

После овога Друштво српске словесности полако ће одустајати од објављивања сличних дела; просто је и оно већ у то доба сазрело толико да успостави полако свој научни институционални идентитет. Установљивање нове, праве парадигме учиниће да издања Друштва стреме све вишем и вишем нивоу, излазећи убрзано из фазе раног одрастања. Једина књига коју ће Друштво у наредном периоду издати, а која због обима и популарног начина излагања, као и због експлицитног израза у наслову, може бити сврстана у категорију којом се овде бавимо јесте Јована Илића *Крајка историја Грка и Турака за младеж*, објављена 1853. године. Да је књига била намењена деци знамо и по томе што је Попечитељство просвете после неколико година тражило од Друштва да 350 примерака откупи за поклоне ученицима (Записници 1842–1863 (б): 861).⁴⁹

Последње дело које носи извесне одлике ове књижне врсте, и то само стога што је намењено како старијима безграмотним Србима, тако и деци, јесте познати *Буквар за сѣпаро и младо* Милована Јанковића. Тај рукопис је оцењен са великим похвалама као нова револуционарна методологија учења и знатан допринос науци (*ibidem.*: 953),⁵⁰ због чега је интегрално штампан у *Гласнику* 1862. године. Аутор је награђен новчано, али Друштво, зачудо, није узело рукопис у своје власништво, па је Јанковић потом тај текст штампао као посебан истисак из часописа.

Какав је траг у животу Академије оставио тај њен најранији издавачки период, обележен књигом за народ? Рекло би се – никакав. Ако

⁴⁸ Јохан Хајнрих Мејнир (1764–1825), потомак је француских хугенота. Предавао је француски језик, бавио се педагошким радом, написао огроман број књига намењених деци и омладини – преко 250 наслова најразличитијег садржаја. В. *Neue Deutsche Biographie*, 17, Berlin 1994, 401–402. У току истраживања извора за Српску библиографију књига 1801–1867. потписник овог текста још раније је установио да је Мејнир аутор два анонимна српска дела у преводу Георгија Николајевића: *Млагућ како њреба да се изобрази* (Задар, 1840) и *Девојчица како њреба да се изобрази* (Беч, 1856).

⁴⁹ Т. 37 (24. 3. 1860).

⁵⁰ Т. 56 (29. 4. 1862).

институција, попут народа, може имати колективно несвесно, биће да су оне остале запретане баш тамо, и свој далеки одјек имају у идеји која се још увек може чути – да Академија служи народу. А како то изгледа на свесном нивоу, казаће чињеница да *Преглед издања Српске академије наука и уметности 1847–1959*, ова издања уопште и не бележи, као да их никад није ни било.⁵¹

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Записници 1842–1863 (а): *Записници седница Друштва српске словесности: 1842–1863*. [1] / [приредили] Василије Ђ. Крстић, Миле Станић; уредник Љубомир Максимовић. – Београд: САНУ, 2011.

Записници 1842–1863 (б): *Записници седница Друштва српске словесности: 1842–1863*. [2] / [приредили] Василије Ђ. Крстић, Миле Станић; уредник Љубомир Максимовић. – Београд: САНУ, 2011.

Књига за народ, Панчево 1998.

Johann Heinrich Meynier, Wissenschaftlicher Hausbedarf für die Jugend oder kleine Handbibliothek derjenigen Kenntnisse, welche jeder gebildete Mensch wissen muß, Nürnberg : Campe 1830.

Преглед издања Српске академије наука и уметности : 1847–1959. – Београд : Научно дело, 1961

Устав 1842: „Устав Друштва српске словесности”, *Новине српске*, 1842, бр. 24 (13. 6. 1842).

Žarko Vojnović

DIE GESELLSCHAFT DER SERBISCHEN GELEHRSAMKEIT UND DAS BUCH FÜR DIE MENSCHEN

Zusammenfassung

Društvo srpske slovesnosti (Gesellschaft für serbische Gelehrsamkeit), gegründet als wissenschaftliche Institution, hat sich in ihren Anfängen nicht nach wissenschaftlichen Maßstäben gerichtet. Unter dem Einfluss von national-aufklärerischen Ideen förderte die Gesellschaft die Herausgabe populärer Publikationen, die für eine breite Leserschaft bestimmt waren. In der Wissenschaft hat sich dafür der Ausdruck „Volksbuch“ eingebürgert. Die

⁵¹ Симптоматично је да *Преглед* као полазну узима годину почетка излагања *Гласника*, што је занимљив показатељ парцијалне свести о сопственим почецима.

Studie widmet sich der Analyse von Ideen, die der verlegerischen Tätigkeit der Gesellschaft zugrunde liegen, und beschäftigt sich außerdem mit der Art und Weise und den Kriterien der Materialselektion, mit der verlegerischen Technik, wie auch allgemein mit der Verlagspolitik der Gesellschaft. Dabei werden einzelne Ergebnisse erörtert sowie einige Mitglieder der Gesellschaft besprochen, die für diese Periode ihres Bestandes bedeutend waren. Darüber hinaus wurde die bibliographische Zuordnung einiger Werke durchgeführt.